

УДК 343.241

Н.Г. Габлей

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінального права,
процесу і криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА МЕТА ПОКАРАННЯ

Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю передбачає комплекс заходів, серед яких головну роль виконують заходи соціального, економічного, політичного, правового, організаційного і культурно-виховного характеру. В системі цих заходів певне місце посідає і покарання. Воно є необхідним засобом охорони суспільства від злочинних посягань. Виконання цієї ролі здійснюється як за допомогою загрози покаранням, яка передбачена в санкції кожної кримінально-правової норми, так і шляхом його реалізації, тобто примусового впливу на осіб, що вже вчинили злочини.

Юридична наука, досліджуючи проблеми кримінального права, особливу увагу приділяє теоретичним розробкам проблем кримінального покарання. Зокрема, проблеми кримінального покарання висвітлено в працях таких вчених як Ю.В. Александров, М.І. Бажанов, Н.А. Беляєв, В.І. Зубкова, В.І. Курляндський, І.С. Ной, С.В. Полубинська, Н.Д. Сергієвський, Д.А. Шестаков.

Мета статті – вироблення науково обґрунтованого підходу до з'ясування змісту та мети покарання, що сприятиме підвищенню ефективності захисту особи, суспільства та держави від злочинів.

Злочинність є вічною категорією, яка буде існувати завжди. Покарання є логічним, найбільш характерним наслідком вчинення

злочину. Воно є методом кримінально-правової боротьби зі злочинністю.

Застосування покарання, його вплив на ситуацію із злочинністю в країні не треба переоцінювати та чекати від нього вирішення всіх проблем, які виникають у ході боротьби зі злочинністю (так звана легісломанія – сподівання на всесилля застосування закону). Але не треба й недооцінювати покарання як метод впливу на злочинність. Саме шляхом застосування справедливого, невідворотного і своєчасного покарання держава стримує злочинність, веде «наступ» на неї, маючи на меті її приборкання й максимальне обмеження її проявів. До того ж наявність караності як ознаки кожного злочину, а також реальне застосування покарання сприяє профілактиці злочинності на всіх її рівнях і у всіх її проявах [1, с. 260].

Для класичного періоду розвитку кримінально-правової науки домінуючою була точка зору, що покарання є карою, мірою державного примусу, яка застосовувалась судом. Так, А. Піонтковський і М. Беляєв вважали, що покарання – це кара за вчинений злочин, яка обов'язково має передбачати певні обмеження та страждання. Зокрема, М. Беляєв підкреслював, що під карою як метою покарання ми розуміємо завдання правопорушникові страждань і втрат як відплату за вчинений ним злочин [2, с. 25]. А. Наумов прямо вказував, що покарання є завжди карою, кожен вид покарання тією чи іншою мірою повинен мати каральний зміст. С. Полубинська теж підтримує позицію, що кара є невід'ємною сутністю покарання, яке має певну функцію – не дати можливості засудженому вчинити новий злочин. У такому розумінні кара є передумовою для досягнення такої мети покарання, як запобігання злочинам [3, с. 100].

Натомість В. Зубкова вважає, що визначення кари як сутності покарання або його мети є не тільки хибним, але й шкідливим. Вона вказує, що поняття «покарання» і «кара» є тотожними, і пропонує вилучити термін «кара» з кримінального законодавства і законодавчої лексики [4, с. 47]. Практично такої ж думки дотримується відомий російський криминолог Д. Шестаков, котрий вважає, що каральний ефект покарання є планетарною проблемою, яка окреслює собою коло насильства і

жорстокості. Саме тому він стверджує, що в сучасних умовах треба по-новому підходити до визначення покарання та шукати нові шляхи його застосування. Дослідник пропонує відмовитися від поняття кари, оскільки вона передбачає відплату за вчинене. Відплатний підхід, на його думку, суперечить цивілізованому суспільству [5, с. 148–147].

На нашу думку, без такої властивості, як кара, існування покарання неможливе. М.І. Бажанов визначив поняття покарання: «Покарання – це особливий примусовий захід, застосовуваний відповідно до кримінального закону за вчинення злочину» [6, с. 315]. Аналогічні визначення пропонують Б. Куринов, В. Курляндський [7, с. 30], А. Рейтборт та ін. [8, с. 225]. Так, Б. Куринов, визначив поняття кримінального покарання, як: «...примусовий захід, встановлений у радянському кримінальному законі, застосовуваний судом від імені держави до осіб, які вчинили злочин, що завдає засудженому певних втрат або обмежує його права і що виражає від імені Радянської держави негативну оцінку злочинця і його діянь» [9, с. 259].

Й. Ной писав, що покарання – це не тільки примусовий захід, поєднаний з карою та застосований судом до особи, винної у вчиненні злочину, а й захід, який має свої цілі і завдання. Покарання має застосовуватись з метою спеціальної і загальної превенції та виправлення, що передбачає завдання перевиховання засудженої особи [10, с. 155].

В ч. 1 ст. 50 КК України дається визначення покарання, під яким розуміється захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [11].

Мета покарання – це кінцевий результат, якого бажає досягнути держава в ході застосування судом до особи такого особливого заходу державного примусу, яким є кримінальне покарання.

Меті покарання впродовж століть приділяли велику увагу найвидатніші філософи, теологи, юристи. За підрахунками видатного вченого професора М.Д. Сергієвського, починаючи з часів Гуго Гроція стосовно покарання було висунуто 24 нових філософських систем і близько 100 теорій, які були різновидами цих систем [12, с. 68].

Всі ці теорії розподіляються на три види: абсолютні, відносні й змішані.

Абсолютні теорії покарання полягають у тому, що покарання є відплатою за вчинений злочин, воно не переслідує жодної практичної мети. Його основу треба шукати у вищих началах, які є аксіомою для всього цивілізованого людства.

Крім абсолютних теорій, існували і дедалі більше відображалися в законодавстві теорії відносні, або утилітарні (від лат. *utilitas* - користь). В їх основі лежить вимога, щоб покарання призначалося для досягнення певної корисної мети для суспільства в цілому і для покараного особисто. Згідно з утилітарними теоріями покарання, насамперед, має завданням запобігати вчиненню злочинів як з боку засудженого, так й інших членів суспільства (*punitur ne fessetur*), а також виправлення злочинця [13, с. 271].

Потім поступово вчені-юристи дедалі більше почали схилитися до інтегративної (змішаної) мети покарання, яка має сполучати в собі елементи абсолютних і відносних теорій покарання.

Отже, інтегративні (змішані) теорії покарання поєднують ідеї абсолютної та відносної (утилітарної) теорій. Цілями покарання вони вважають залякування й відплату (кару), виправлення покараного, а також спеціальну та загальну превенцію.

Саме на такій інтегративній позиції стоїть КК України. У частині 2 статті 50 КК України сформульовано цілі покарання: «Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» [11]. Поняття «кара» у кодексі вжите як одна з цілей кримінального покарання, що є неприпустимим, оскільки визнати кару одночасно як сутність і мету покарання неможливо.

Таким чином, цілі покарання (або складові мети покарання) становлять:

а) Кара – розплата засудженого за злочин, за ту шкоду, яку він завдав суспільству в цілому й окремим фізичним та юридичним особам. Засуджений розплачується за це обмеженням своїх прав і свобод. Під

карою ми розуміємо заподіяння страждань і втрат винному, а тому цілком підтримуємо тезу про неможливість визнання кари метою покарання. Це цілком відповідає ч. 3 ст. 50 КК, де передбачено, що покарання не має на меті заподіяти фізичні страждання чи приниження людської гідності.

б) Мета виправлення засудженого полягає у тому, щоб, впливаючи на нього під час виконання призначеного судом покарання, так змінити його особистість, аби перетворити злочинця на безпечну й нешкідливу для суспільства особу, хоча б і шляхом засвоєння ним неминучості відбування більш тяжкого покарання за вчинення нового злочину (так зване юридичне виправлення).

в) Запобігання вчиненню нових злочинів з боку засудженого (спеціальна превенція) полягає в тому, щоб поставити особу в такі умови, за яких вона, навіть бажаючи вчинити злочин, не могла б цього зробити. Мета спеціальної превенції досягається двома шляхами: а) злочинець позбавляється фізичної можливості вчинити злочин; б) злочинець остерігається повторного застосування до нього покарання за злочин. Різні види покарань передбачають різні форми позбавлення злочинця фактичної можливості вчинити новий злочин. При позбавленні волі на певний строк засудженого відправляють до спеціальної виправної установи, де він перебуває під постійною охороною і наглядом. Ця мета досягається також шляхом використання всіх законних обмежень прав і свобод, якими характеризується той чи інший вид покарання. І чим суворіший є вид покарання, тим більше можливостей для досягнення цієї мети.

г) Запобігання вчиненню злочинів з боку інших осіб (загальна превенція) полягає в попередженні злочинів з боку невизначеного кола осіб, які схильні до вчинення злочину і не відкидають можливості досягти своїх цілей вчиненням злочину, шляхом застосування покарання до осіб, які злочин вчинили. Проте переважна більшість громадян не вчинює злочинів зовсім не тому, що через їх скоєння держава загрожує застосуванням покарання, а тому, що заподіяння шкоди суспільним відносинам, які охороняються правом, суперечить їхнім морально-правовим установкам, поглядам і переконанням.

Вони перебувають у нерозривній єдності між собою і досягнення кожної з них сприяє досягненню інших.

Кримінальне покарання за своєю сутністю може об'єктивно спричинити фізичні або моральні страждання засудженому, але таке насильство є правомірним. Воно не повинне супроводжуватися знущаннями, катуванням, приниженням людської гідності тощо. Інакше воно стало б проявом жорстокості і зла, викликом суспільній моралі. Держава ж, навпаки, звертається до злочинця з вимогами зусиллями волі змінити свою протиправну поведінку на правослухняну. Покарання не заперечує позитивних якостей особи, яка вчинила злочин, а лише намагається примусити її діяти в подальшому позитивно і не порушувати закон. Примус може бути як фізичним, так і психічним і реалізується режимом відбування покарання. Саме в режимі встановлюється відповідний комплекс правил, які містять обмеження і втрати, що застосовуються до засудженого (фізична ізоляція від суспільства; фізичні, моральні, майнові обмеження; порядок та умови виконання покарань тощо).

Під карою ми розуміємо заподіяння страждань і втрат винному, а тому цілком підтримуємо тезу про неможливість визнання кари метою покарання. Це цілком відповідає ч. 3 ст. 50 КК, де передбачено, що покарання не має на меті заподіяти фізичні страждання чи приниження людської гідності. У ст. 5 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. та інших міжнародних актах про права людини і поводження із засудженими сказано, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. Цей принцип знайшов свій вияв у кримінальному законодавстві України, яке не передбачає тілесних покарань чи тих, що принижують людську гідність.

Отже, покарання – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину і полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого. Всі цілі покарання нерозривно взаємопов'язані і будь-яке покарання має призначатися з розрахунком досягнення кожної мети окремо і всіх їх

разом узятих. Вважаємо за необхідне викласти ч. 2 ст. 50 КК України наступним чином: «Покарання має на меті виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами».

Література

1. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ю.В. Александров, В.А. Клименко. - К.: МАУП, 2004. – 328 с.
2. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Н.А. Беляев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 186 с.
3. Полубинская С.В. К вопросу о целях наказания / С.В. Полубинская // Проблемы совершенствования уголовного закона. – М. : Наука, 1990. – С. 96–99.
4. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль : теория и практика / В.И. Зубкова. – М. : НОРМА, 2002. – 304 с.
5. Шестаков Д.А. Криминология. Краткий курс. Преступность как свойство общества / Д.А. Шестаков. – СПб. : Лань, 2001. – 264 с.
6. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. – К. : Наукова думка, 1985. – 448 с.
7. Курляндский В.И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия / В.И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1965. – 143 с.
8. Советское уголовное право. Часть Общая. – М. : Юрид. лит., 1964. – 431 с.
9. Советское уголовное право. Общая часть. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 458 с.
10. Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве / И.С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1962. – 208 с.
11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
12. Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право: Пособие к лекциям / Н.Д. Сергиевский. – СПб., 1915. – 320 с.
13. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов. – К.: Кондор, 2005. – 480 с.

Анотація

Габлей Н.Г. Поняття та мета покарання. – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню змісту покарання та його мети. Покарання як один із центральних інститутів кримінального права є важливим інструментом у руках держави для охорони найбільш значущих суспільних відносин. Воно є головною і найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності і

водночас покликане забезпечувати поведінку людей відповідно до вимог закону.

Ключові слова: покарання, кара, спеціальна превенція, загальна превенція.

Аннотація

Габлей Н.Г. Понятие та цель наказания. – Стаття.

Статья посвящена выяснению содержания наказания и его цели. Наказание как один из центральных институтов уголовного права является важным инструментом в руках государства для охраны наиболее значимых общественных отношений. Оно является главной и наиболее распространенной формой реализации уголовной ответственности и в то же время призвано обеспечивать поведение людей в соответствии с требованиями закона.

Ключевые слова: наказание, кара, специальная превенция, общая превенция.

Summary

Gablej N.G. Concept and purpose of punishment. – Article.

The article is devoted to finding out of maintenance of punishment and his purpose. Punishment as one of central institutes of criminal right is an important instrument in the hands of the state for the guard of the most meaningful public relations. It is the main and most widespread form of realization of criminal responsibility and at the same time called to provide the conduct of people in accordance with the requirements of law.

Keywords: punishment, penalty, special prevention, general prevention.

